

ХУДОЖНЯ ТВОРЧІСТЬ ЯК ТИП ДУХОВНОСТІ

У статті здійснюється теоретичне обґрунтування художньої творчості як естетичної проблеми, яка активно пов'язана з динамікою видоутворення мистецтва, специфікою дослідження власне феномену художньої творчості. Уводиться в теоретичний ужиток низка положень, сукупність яких виявляє самодостатність й естетичну цінність мистецького твору, непересічність особистості митця, мотив і стимул творчості.

Ключові слова: художня творчість, видоутворення мистецтва, творча особистість, константи активізації творчого процесу.

Сучасна естетична теорія виокремлює декілька рівнів естетичного аналізу мистецтва, воно осмислюється як: специфічний вид реальності, особлива форма духовного досвіду, своєрідна формуюча здатність. Разом з тим відбуваються динамічні процеси в розвитку естетичної теорії, її самовизначення як науки: розширення й переосмислення змісту багатьох традиційних категорій і, перш за все, категорії “художнє”; пошук ціннісних підходів до всебічного усвідомлення ролі естетичного в ціннісній організації людського досвіду, до аналізу сучасного художнього світосприйняття; вироблення методологічних засад сучасного дослідження естетично-художніх процесів.

Осмислення “художнього” як типу духовності є досить складним і багатоплановим, оскільки опирається як на загальнотеоретичну базу естетики, на усталені підходи, так і на нові тенденції, що виявляються в спрямуванні сучасного естетичного знання до концептуального плюралізму.

Феномен “художнього” маніфестує себе в людському бутті в різноманітних формах, що ускладнює процес його пізнання й формулювання дефініції за принципом виявлення його видових і родових ознак. Тож одним із першочергових завдань є вироблення методологічних принципів дослідження “художнього” у контексті сучасної естетики й функціонування культури.

Метою статті є розгляд різноманітних способів утілення “художнього” як типу духовності в індивідуальній життєдіяльності людини, урахування складності процесу одухотворення власного життя, незавершеність, неповторність людського життєстановлення в усій його суперечливості.

Творчість – це особлива діяльність людини, унаслідок якої виникають нові матеріальні та духовні цінності. Але творчість є також своєрідним способом самореалізації особистості, завдяки якому здійснюється самопізнання глибин своєї самості, розкриваються й осмислюються горизонти власного духовного життя, відбуваються катарсичні та компенсаторні процеси. У такому аспекті творчість набуває не лише загальнолюдського й історико-культурного, а й суто індивідуального значення.

Тривалий час науковий пріоритет у дослідженні художньої творчості було закріплено за психологією, що певною мірою обмежувало можливості цілісного вивчення цього явища. Не применшуючи ролі й значення психологічного аналізу художньої творчості, так само як й інших параметрів її осмислення – естетичного та мистецтвознавчого, слід визнати, що акцентція на естетичному вимірі відкриває нові зрізи розуміння й особистості митця, і етапів творчого процесу, і виявлення специфіки художньо-образного мислення в контексті розвитку конкретних видів мистецтва: архітектури, скульптури, живопису, музики, театру, кінематографії тощо.

Мистецтвознавчий параметр художньої творчості розкриває специфіку вияву естетичного (почуття, переживання, смак) у творах різних видів мистецтва. Складність визначення мистецтвознавчого параметра значною мірою пов'язана із суперечливим ставленням до співвідношення естетики й мистецтвознавства. Відомі приклади їх отождолення або визначення предмета естетики як науки про мистецтво. Властиві цій проблемі суперечності були подолані М.Дессуаром, який обґрунтував естетику як науку “більш широких” можливостей, ніж мистецтвознавство. Позиція М.Дессуара знайшла подальший розвиток у теорії кінця ХХ ст., коли в науковий ужиток була введена теза про естетику як метатеорію мистецтва.

Естетика значно виразніше, ніж будь-яка інша гуманітарна наука, здатна виконати об'єднуючу функцію, допомагаючи і мистецтвознавству, і етиці, і психології виявити реальний

потенціал духовності. Можливості естетики підсилює її потужна історія, яка від часів античності тією чи іншою мірою включала в обсяг своєї проблематики специфіку створення мистецького твору, а головне – феномен творчої особистості, котра концентрує в собі емоційність, фантазію, натхнення, здатність образно відтворювати час.

У класичній культурі поняття “художньої творчості” усвідомлюється як тотожне поняттю “творення життя”, оскільки останнє є дійсним, перш за все, життя формотворчого духу. Справедливість такого розуміння сенсу мистецтва стає очевидною, якщо брати до уваги життя як процес конструювання людством власного образу.

Концептуальна логіка дослідження потребувала всебічного осмислення проблеми духовності як в історико-філософській традиції – у творчості Арістотеля, Платона, Плотіна, Прокла, Августина, Т.Аквінського, Г.Гегеля, так й у філософії ХХ століття – у працях Е.Касієра, Е.Муньє, П.Тіліха, М.Шелера, С.Франка, В.Франкла.

Для обґрунтування особливостей *художньої творчості* в контексті життєтворчості особистості залучалися до аналізу твори як зарубіжних, так і вітчизняних філософів, у яких розглядалися: взаємозв'язок свободи, творчості й духовності (Е.Фромм); творчі можливості мистецтва (М.Бердяєв, С.Булгаков); взаємозв'язок життя, творчості й мистецтва (Ф.Ніцше); співвідношення раціонального та ірраціонального (Е.Морен, М.Мудрагей, І.Пригожин); суперечливість естетичної творчості (М.Євшан); естетичне як тип духовності (О.Наконечна); естетичний вимір художньої творчості (О.Оніщенко).

Вагомим підґрунтям для аналізу «художнього» як світоглядної універсалії стали наукові праці Т.Адорно, М.Гайдеггера, російських філософів В.Біблера, М.Мамардашвілі.

Поняття “художнє” стосується мистецтва: діяльності художника, сприйняття мистецтва, оцінки творів мистецтва та ін. Але насправді є такі естетичні явища, процеси, цінності, які не мають художньої ознаки, наприклад, естетичні явища в природі, естетичні риси в поведінці, побуті, в утилітарних формах людської діяльності.

“Художнє” слід розглядати як “прикметник від іменника” мистецтво. *Художня потреба* – це потреба в мистецтві, художня оцінка – це оцінка мистецтва; художня творчість – це створення мистецтва, художнє сприйняття – це сприйняття мистецтва тощо. Інакше кажучи, “художнє” виступає як вид естетичного, що є родовим поняттям; художня діяльність – вид естетичної діяльності, художня творчість – вид естетичної творчості.

Кожен художній твір є діалектичною єдністю індивідуального та всезагального у змісті досвіду.

“Художнє” завдяки здатності до схоплення й оприявлення найрізноманітніших відтінків людської чуттєвості, до осмислення пошуків у різних видах мистецтва спроможне долати різноманітні табу, що обмежують здатність людини до вибудови свого духовного світу. Це й виражає можливий вимір художнього як спроможності до розкриття потенційних ліній саморозбудови духовного універсуму особистості через смислове наповнення життєвого світу людини як особливої єдності інтерсуб'єктивності й індивідної неповторності.

Свідомо чи інтуїтивно, але давньогрецькі мислителі тяжіли до цілісності в розробці проблем видової специфіки мистецтва й художньої творчості. Найпоследовніше проблемами художньої творчості пройнята естетична спадщина Арістотеля. Визначаючи мімесіс своєрідною інваріацією художнього методу, філософ наполягає на пріоритеті раціонального начала у творчому процесі: художній твір може з'явитися тільки тоді, коли “митці добре розуміють і знають причини того, що створюється”. Важливим внеском Арістотеля є застосований ним “граничний принцип” дослідження феномену художньої творчості: порівняльний аналіз історії та поезії, вченого й митця.

За добу Середньовіччя цілеспрямоване вивчення художньої творчості практично повністю припиняється, а предметом дослідження стають живопис й архітектура з відвертим наголосом на аналізі професійно-технічної специфіки цих мистецтв. Чи не єдиною авторською моделлю видоутворення в умовах ХІІ ст. є концепція “вільних” (слово, музика, архітектура) і “механічних” (драма, літургія, містерія) мистецтв, запропонована Гуго Сен-Вікторським [2]. Ця модель буде творчо використана Ф.Шлейєрмахером і знайде певний відгук у розробках сучасних мистецтвознавців.

Традиційні уявлення про мистецький твір, мистецтво й історію мистецтва сягають своїми витокami XVIII століття, зокрема, праці І.Канта “Критика здатності судження” [3]. Саме в ній було чітко виокремлено сферу естетичного як специфічну стосовно сфери пізнання й дії, а мистецтво було визначено як естетичне мистецтво, причому у двох проявах – “приємне” і “прекрасне”. В усякому разі специфічними ознаками їхньої художньої природи мали бути “незацікавлене задоволення”, здатність подобатися саме по собі, без жодної зовнішньої мети. У сучасних дослідженнях, після багатьох десятиліть дискусії щодо дефініції мистецтва, попри розбіжності в поглядах і підходах, усі сходяться на тому, що мистецький твір позбавлений утилітарного призначення; він є продуктом генія, нескутого жодними правилами творчості, орієнтований на дистанційоване споглядання.

Межа XVIII–XIX ст. у вивченні проблеми взаємозв'язку та взаємовпливу видової специфіки мистецтва й художньої творчості пов'язана з іменем Г.Гегеля, на думку якого, мистецтво є першою формою саморозкриття Абсолютної ідеї [1]. Маючи три історичні етапи – символічне, класичне, романтичне, мистецтво реалізується в динаміці п'яти видів мистецтва: архітектури, скульптурі, живописі, музиці та поезії.

Естетична теорія протягом кінця XVIII – початку XIX ст. поступово набувала домінуючого характеру стосовно аналізу художньої творчості й протягом XX ст. почала виконувати об'єднуючу функцію щодо психологічного, етичного й мистецтвознавчого параметрів. Ця тенденція виявляється при специфіці рефлексування філософсько-естетичних засад інтуїтивізму й аналітичної психології в художній процес XX ст., а також у традиціях української естетики.

Доробок видатного німецького мислителя XIX ст. Ф.Ніцше має певне символічне значення, оскільки завершує добу Г.Гегеля й А.Шопенгауера й відкриває добу З.Фройда і А.Бергсона. Аналіз ніцшеанської інваріації художньої творчості стимулював розгляд моделей українських теоретиків і практиків мистецтва перетину XIX–XX ст., оскільки специфічне ставлення української інтелігенції до естетико-мистецтвознавчих ідей Ф.Ніцше взагалі і його модифікація *художньої творчості* зокрема, значною мірою зумовлені їх запереченням з боку І.Франка, який виконав роль естетико-мистецтвознавчого камертона, а подальша антиніцшеанська позиція марксизму закріпила негативне ставлення до філософії Ф.Ніцше як такої.

Отже, специфічною особливістю *твору мистецтва як духовного феномену* є внутрішня цілісність його художньої тканини, що є єдністю *ідеї й образу, всезагального й особливого, типового й індивідуально неповторного* [4; 5]. Організуючим началом твору як художнього цілого є *художня ідея*. Вона збирає твір у художньо виразне, цілісне та внутрішньо доцільне буття, надаючи йому чуттєво сприйманих, змістовно й емоційно наповнених форм.

Нами відстоюється доцільність використання в естетиці поняття “мотив”, яке є надбанням, насамперед, психології, але стосовно процесу художньої творчості дозволяє виявити специфіку взаємовпливу “автор – твір”. При цьому поняття “мотив” і “мотивування” постають як самостійні. Вони входять до тезауруса тріади художньої творчості: *мотив – образ – мотивування*. Серед цих понять в естетико-мистецтвознавчій традиції значна увага приділяється тільки образу. Проте, на наше переконання, його значення набуває особливих рис саме через співвідношення з мотивом. Адже один і той самий мотив може виникнути у творах різних митців, проте його образне втілення ніколи не буде однаковим, оскільки кожна творча особистість є унікальною й неповторною, а отже, мотив виконує функцію своєрідного художнього орієнтира. Мотив доцільно інтерпретувати як своєрідну рефлексію стимулів творчості митця.

Художній образ – стрижневе поняття естетичної теорії, що є сутнісною основою мистецтва, умовою його життєвості як специфічного типу духовного досвіду й особливого способу його відображення в матерії формування. *Художній образ* – це специфічний для мистецтва засіб утілення творчого задуму митця в чуттєво сприймані матеріальні форми художньої мови.

Художня творчість – це процес духовно-практичного уособлення художньої ідеї в чуттєво сприймані художні образи. Загальна його спрямованість – досягнення максимальної відповідності між творчим задумом й адекватним утіленням у мові мистецтва [6].

Отже, аналіз природи «художнього» свідчить, що найбільш яскравим і безпосереднім виявом духовності людського життя є мистецтво. Формуючи ідеальні образи буття, воно надає йому естетичної визначеності.

Відтак творчий процес має два основні періоди, що поділяються на кілька етапів. Перший – це загальний задум, художнє вираження якого може скластися під впливом випадкових зовнішніх вражень. Друга стадія – це практична реалізація задуму, що також має ряд етапів. Мета його – надати витворам уяви досконалого, чуттєво сприйманого образу завдяки формуючим умінням.

Таким чином, в основі художньо-творчого процесу покладені об'єктивні фактори. Перший – це прагнення об'єктивації духу в матерії формування, причому воно набуває характеру мети. Другий – це здатність суб'єкта творчих умінь заглиблюватися в сутність явищ і формувати образи їх життєвості як ідеальну реальність у матеріалі конкретного виду мистецтва.

Необхідною умовою результативності художнього процесу є також досконале володіння митцем художньою “технікою”. Тобто твір набуває внутрішньої переконливості за умови майстерного втілення образів у матеріалі конкретного виду мистецтва. Адже саме завдяки формуючим умінням митця образи сповнюють свою внутрішню визначену життєвість. Отже, творча діяльність – це процес, що розгортається у формі внутрішньої потреби, яка набуває характеру необхідності й реалізує себе в наслідках як вільна внутрішня життєвість духу в досконалих художніх образах.

Висновки. Оригінальність художніх ідей і неповторна досконалість їх утілення в мові мистецтва складають специфіку художнього генія. Свобода творчого самоздійснення особистості найбільш виразно виявляє себе в досконалих художніх творах.

Масштабність творчих здобутків геніальних митців відкривається лише з плином часу, коли людство усвідомлює їх творчий доробок. Отже, особистість митця концентрує в собі унікальність формуючих умінь людини, метою яких є художня досконалість у її чуттєвих виявах – у цілісній її життєвості. Діяльність митця – це свобода вияву творчого духу, що торує шлях до усвідомлення краси як вищої цінності, як складової ідеалу.

1. Антология мировой философии : в 4 т. / [ред. кол.: Н. С. Нарский (ред.-сост. 3-го т. и авт. вступ. статьи) и др.]. – М. : Мысль, 1971. – Т. 3 : Буржуазная философия конца XVIII в. – первых двух третей XIX в. – 760 с.
2. История эстетики. Памятники мировой эстетической мысли : в 5 т. / [отв. ред. М. Ф. Овсянников]. – М. : Изд. Акад. художеств СССР, 1962. – Т. 1 : Античность. Средние века. Возрождение. – 682 с.
3. Кант И. Собрание сочинений : в 6 т. / И. Кант. – М. : Мысль, 1984. – Т. 5 : Критика способности суждения. – 564 с.
4. Наконечна О. П. Естетичне як тип духовності / О. П. Наконечна. – Рівне : Вид-во УДУВГП, 2002. – 201 с.
5. Наконечна О. П. Проблема духовності та її типів: сучасний контекст / О. П. Наконечна // Наукові записки. (Релігієзнавство. Культурологія. Філософія). – К. : Нац. пед. ун-т ім. М. Драгоманова, 2002. – Вип. 10. – С. 3–10.
6. Оніщенко О. І. Художня творчість у контексті гуманітарного знання : [монографія] / О. І. Оніщенко. – К. : Вища школа, 2001. – 179 с.

В статті здійснюється теоретичне обґрунтування художественного творчества как эстетической проблемы, которая активно связана с динамикой видообразования искусства, спецификой исследования собственно феномена художественного творчества. Вводится в теоретический обиход ряд положений, совокупность которых представляет самостоятельность и эстетическую ценность художественного произведения, незаурядность личности художника, мотив и стимул творчества.

Ключевые слова: художественное творчество, видообразование искусства, творческая личность, константы активизации творческого процесса.

The article deals with the theoretical analysis of artistic creativity as an aesthetic problem, closely connected with the dynamics of arts development and the specificity of the phenomenon of fictional creativity. The range of claims is made, which reveal the aesthetic value of a piece of fiction, the outstanding individuality of the author, the motive and inspiration, for the creativity.

Kew words: artistic creativity, art's development, creative personality, constants of the creative process stimulation.